

De Tolbrug - welke tol ?

Ton Kappelhof

In het Brabants Dagblad van 21 September 1996 stond een artikel opgenomen over de opgravingen op het Loeffplein. Al weer jaren geleden lanceerde Jos van der Vaart in het blad De Boschboombladeren de theorie dat de Tolbrugstraat een oude landweg is geweest die vanaf de Markt richting Orthen zou hebben gelopen. Daar waar de weg de Dieze kruiste zou al heel vroeg tol zijn geheven. In 1327 duikt de benaming Tolbrug in de schriftelijke bronnen op.¹ Onbekend was echter welke tol hier geheven werd en welk verkeer belast werd, dat over land of dat over water. Tot nu toe (30 oktober 1996; zie ook het archeologisch bericht *Tolbrugkwartier 7* in deze aflevering) hebben de archeologen nog geen spoor aangetroffen van een doorgaande weg of van een poort in de stadsmuur, waardoor een weg gelopen kan hebben.

In later tijd was de Tolbrugstraat in elk geval geen doorgaande weg. Het terrein ten noorden van de Tolbrug bleef lang onbebouwd. In de 15de eeuw werd het verkaveld en bebouwd, ten dele met het nieuwe Groot Ziekengasthuis en ten dele met kleine huisjes. Rond 1500 lag hier een apart wijkje dat de naam droeg van 'In de Hoven'. De mensen die hier woonden waren meestal arm of minvermogend. De wijknaam De Pijp ontstond pas later, in elk geval na 1800.

Maar nu die tol. Welke tol zou dat geweest kunnen zijn ? In 1500 werden er in de stad twee tolleren geheven, beiden van landverkeer. Het waren de Grote Brabantse Zwijgende Landtol en een tol genaamd 'Lood en Geleide'. De Grote Landtol werd geheven vanuit Leuven, de oude hoofd-

stad van het hertogdom. Hij werd 'zwijgend' genoemd, omdat men zelf aangifte moest doen. Wie dat niet deed kreeg een verbaal van de tollenaar. De tollenaar hoefde dus niets te zeggen, hij zweeg. De landtol werd geheven van personen en van handelsverkeer dat de grens van Brabant passeerde. Tot ca. 1480 was het voor Bosschenaren niet zo moeilijk om deze tol te ontduiken. Er waren namelijk in de stad geen commiezen van de tolheffers om het verkeer in de gaten te houden. Vanaf die tijd stationeerden de tolheffers 'wachters' in de stad. Dit stuitte wel op protesten, maar de vorst hield zijn tollenaars de hand boven het hoofd.

De tol genaamd 'Lood en Geleide' was minder zwaar en werd geheven van personen en goederen die van buiten Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch kwamen. Zowel het handelsverkeer als de verkoop op de markt werden belast. Het reglement op deze tol is zeer informatief.² De tarieven luiden in penningen. Op grond daarvan vermoed ik dat het reglement op zijn laatst dateert uit de late dertiende eeuw. De Maas is een belangrijke grens: wie van 'gene' zijde komt, dat wil zeggen uit Gelderland of Holland, betaalt minder dan het volk van 'deze' zijde dat wil zeggen ten zuiden of ten westen. Het tarief is erg ingewikkeld, sommige passages zijn zelfs raadselachtig³ en ik ga er daarom verder niet op in.

Landtol en Lood en Geleide hadden echter één ding gemeen: ze belastten het verkeer over land. De scheepvaart had in onze streken alleen te maken met de Grote Brabantse Watertol en die werd geheven in het dorp Lith. Dit pleit ervoor dat de tol

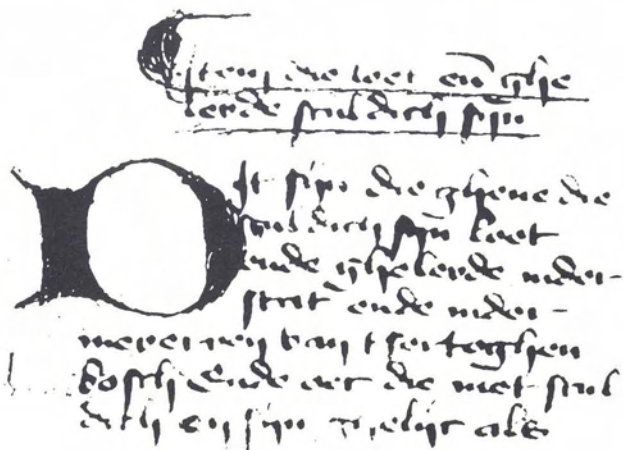
van de Tolbrug een landtol was op vrachtverkeer en op vee dat naar of van de markt gedreven werd.

Vergelijking met de situatie elders is ook verhelderend. In Breda bestond eveneens een Tolbrug. Deze brug was een schakel in een west-oost lopende landweg die in Breda de rivier de Mark kruiste. Op die plaats hief de heer van Breda een tol van het landverkeer. Deze tol, hier ook Landtol genaamd, bleef tot 1794 bestaan. De scheepvaart op de Mark werd op andere manieren belast.⁴

Tot slot noem ik nog enkele tarieven van het Lood en Geleide:

soort	aantal penningen
wagen	56
kar	28
paard met last	14
kruiwagen met last	14
paard, ongezadeld	44
rund	42
schaap	0.48
varken	0.48
gans	0.36
gagel	vrijgesteld

Gagel werd gebruikt om samen met andere kruiden het bier smaak en houdbaarheid te geven. De vermelding van diverse diersoorten drukt ons nog eens met de neus op een ander feit: in het middeleeuwse Den Bosch werd heel wat geknord, gesnaterd, geloeid en geblaat. ■

Aanhef van het tarief van 'Loet ende gheleide' zoals afgeschreven in het 16de-eeuwse cartularium berustend te Leuven (zie noot 2). Let op de grote beginletter D.

Noten

1. A.C.M. Kappelhof, *Het Archief van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch, regesten van oorkonden*, dl. I (Den Bosch 1980) nr. 165.
2. Rijksarchief in Noord-Brabant, archief Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen van Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch, inv. nr. 368. Het gaat hier om een authentiek afschrift van een authentiek afschrift uit 1571 van een authentiek afschrift, dit laatste gemaakt door een auditeur van de Brabantse Rekenkamer in Brussel. Zie voor een ander afschrift ook: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, collectie Schaduwarchieven, microfiches, Cartularium K.U. Leuven, p. 52, tarief van de tol genaamd Lood en Geleide.
3. Vermoedelijk doordat er bij het overschrijven fouten zijn gemaakt waardoor passages zijn weggelaten en woorden verhaspeld zijn.
4. K.A.H.W. Leenders, *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demer gebied (400-1350)* (Zutphen 1996) 251 en 345.